

Boronkai Dóra

Konverzációelemzés és anyanyelvtanítás II.

A tanulmány a beszélt nyelvi szövegkutatás fő irányainak bemutatása után három olyan szempontot vázol fel, amelyek alkalmasak a párbeszédes szövegek sajátos jellemzőinek leírására. Az első az írott és a beszélt nyelv elhatárolásának problémaköre, a második a tervezettség és a spontaneitás kérdése, a harmadik pedig a monologikus jelleg és a dialogikusság szembeállítása. A tanulmány célja e három oppozíciópár mentén, elsősorban a konverzációelemzés kutatási eredményeire építve a párbeszédes szövegek funkcionális-kognitív szemléletű jellemzése és az eredmények felhasználási lehetőségeinek bemutatása a pedagógiai gyakorlat számára.

A spontán párbeszéd nyelvi és szerkezeti jellemzői a konverzációelemzésben

A spontán párbeszéd jellemzőit a konverzációelemzés (és a kognitív nyelvészet) eredményei alapján a következőkben foglalhatjuk össze. Az etnometodológiai konverzációelemzésből kifejlődő nyelvészeti konverzációelemzés képviselői (Crystal 1987: 116, 402; Lewandowski 1990: 357–9; Pléh–Síklaki–Terestyéni 1997: 393–4; Reményi 1999; Dausendschön-Gay 1999; Iványi 2001; Ten Have 2005; Hutchby–Wooffitt 2006) a beszélt nyelvi társalgásoknak, párbeszédnek sajátos törvényszerűségeket tulajdonítanak, amelyek nem a nyelv, hanem a beszélgetés szerkezeti mechanizmusaihoz tartoznak, ezért felfogásukban a dialógusok sajátos vizsgálati módszereket igényelnek. A kutatások tárgya általában a természetes közegben zajló, spontán hétköznapi kommunikáció, amelyet a kutatók magnetofonszalagra vagy diktafonra rögzítenek, és transzkripcióval (Kallmeyer 1988: 1103; Boronkai 2007) nyelvi elemzésre alkalmassá tesznek. A társalgások témája igen változatos, a rendőri kihallgatásoktól kezdve a tanórai kommunikáción (Antalné 2006) és a családi társalgásokon keresztül az állásinterjúk vagy a terápiás beszélgetések is képezhetik a vizsgálat tárgyát. Míg az előző, elsősorban antropológiai és szociológiai indíttatású irányzatok azt vizsgálták, hogy a dialógusok résztvevői hogyan viselkednek a kommunikáció során, a konverzációelemzés inkább arra helyezi a hangsúlyt, hogy mit mondanak, és azt milyen szabályszerűségek alkalmazásával teszik. A szabályok vizsgálata során a kutatások feltárták azokat az univerzális tulajdonságokat, amelyek minden beszélgetés jellemző vonásaiként megjelennek (Deppermann 1999: 7–12):

- A beszélgetések a partnerek aktív, alkotó tevékenysége során keletkeznek, annak eredményei.
- Olyan időben zajló események, amelyek a partnerek aktivitásának egymásutánosságában jönnek létre.
- A felek interaktív tevékenységének eredményei.
- A partnerek tipikus, kulturálisan elfogadott módszereket használnak a beszélgetés szervezésében.
- A beszélgetés egyéni és közös célokat követ, s ezek eléréséhez problémákat old meg.

A konverzációelemzés képviselői tehát a beszélgetést olyan folyamat eredményeként kialakuló entitásnak tekintik, amely a felek interakciójában lépésről lépésre jön létre. Ehhez szükség van a beszélgetőpartnerek együttműködési szándékára, a személybeli, valamint a tér- és az időbeli vonatkozások közös ismeretére és a beszélgetés időbeli sorrendjének megszervezésére. Az így létrejövő dialógusok egy nyelvi interakciós folyamat elvei és szabályai szerint épülnek fel, ennek megfelelően fő jellemzőik, amelyek az írott szövegektől is megkülönböztetik, a következők (Iványi 2001):

- Szorosan kötődnek a beszélőváltás egységeihez, a beszédlépésekhez.

- Soha nem lépnek fel elkülönülten, csak a mindenkori helyzet által meghatározott kontextusokban, létrejöttüket nagymértékben meghatározzák a megelőző nyilatkozatok, maguk pedig a szekvenciális implikáció révén a következő nyilatkozatokat készítik elő.
- A mindenkori befogadóhoz s annak igényeihez szabottak.
- Tele vannak „hibákkal” és javításokkal.
- Csak bennük jelennek meg a verbalizációs folyamat bizonyos ismertetőjegyei, valamint egyes partikulák és kérdéstípusok.

A beszélőváltás mechanizmusa

A társalgáselemző vizsgálatok általában a beszélgetések globális és lokális struktúrájának feltárására irányulnak. A globális struktúrában a belebonyolódási és kihátrálási stratégiákat, a lokális szerkezetben pedig főként a fenti szempontok között is szereplő beszélőváltás mechanizmusát, a szekvenciális rendezettséget és a hibajavítások diskurzusszervező szerepét vizsgálják. A legtöbb konverzációelemzés ez utóbbi három, a beszélt nyelvi dialógusokat az írott szövegektől megkülönböztető sajátosság vizsgálatára irányul. Az angol nyelvű szakirodalom a beszélőváltás jelenségének megnevezésére a *turn* és a *turn-taking* kifejezést használja (Rosengren 2004: 99–108). A *turn* angol szó jelentése 'a szó magához ragadása, lépés'; a *turn-taking* 'lépésváltás' jelentésben használatos. A magyar nyelvű fordításokban a beszélőváltás megnevezésére több kifejezés is szerepel: *szóátadás* (Wardhaugh 2002: 270); *forduló*: az egy beszélő által elmondott szöveg, amely néhány esetben magában foglalja a beszélőváltást is (Sacks–Schlegloff–Jefferson 1974); *fordulat* (Horányi 1978: 145) vagy *újramegszólalás* (Szende 1995: 79). Ezek közül a *forduló* mint az egy beszélő által elmondott szöveg a legelterjedtebb.

A beszélőváltás minden élőszóbeli megnyilatkozásra jellemző, hiszen általában egyszerre csak az egyik fél ragadhatja magához a beszélés jogát. Külön kutatási téma a váltások átfedése, a szinkrón beszélés és az egyes lépések közötti szünet, amelynek különböző funkciói lehetnek. Ezeket általában a hibák kategóriájába soroljuk, és sok esetben maguk a beszélők is törekednek a javítási mechanizmusok használatára. A váltás soha nem előre meghatározott helyen, forgatókönyvszerűen zajlik, hanem az arra alkalmas pillanatban történik meg. Sacks–Schlegloff–Jefferson (1974) szerint az aktuális beszélő egy adott ponton, az átmeneti relevanciahelyen verbális és nonverbális eszközök segítségével jelzi a partnerének, hogy mikor kerül rá a sor. Ilyen jel a téma lezárása, a szünet vagy a töltelékelemek alkalmazása, az intonáció jelei, de a verbális elemeken kívül nagyon fontos szerepet játszanak a nem nyelvi üzenetek is, mint a testtartás vagy a szemkontaktus. A téma pontos lezárása az előre megtervezett beszédek jellemzője, de a spontán szövegekben is fontos szervező szerepe van. Nagyon jellemző a kérdések és a válaszok váltakozása, hiszen a szekvenciális rendezettség elsősorban ennek köszönhető. A beszélőváltás többféle módon is megvalósulhat, leggyakrabban a pillanatnyi beszélő választja ki a következőt akár konkrét felszólítással vagy felkéréssel, akár a nonverbális eszközök segítségével, vagyis a szó átadása különböző jelek kombinációjával történik. A külválasztás mellett sokszor előfordul az önkiválasztás is, amikor a következő alany maga kezd el beszélni. Erre a két lehetőségre látunk példákat az alábbi, saját gyűjtésű spontán beszélt nyelvi szövegkorpuszból származó párbeszédekben:

(1) A: Jól van, akkor inkább egy elég. *Orsika?! Neked mi újság?*

C: Nagyjából semmi.

(2) A: *Kérdezd csak meg Liviát, milyen műtéten esett át!*

B: Mért, voltál műtéten?

C: Nem!

D: *Agymosás volt!*

C: Ah!

Ha túl nagy az egyes lépések közötti távolság, és a szünet hossza zavaró tényezőként hat, az eredeti beszélő is folytathatja a szöveget, és később újabb kísérletet tehet a szó átadására. A társalgások fontos jellemzője a beszédjog megtartására való törekvés, amely nyelvi és nem nyelvi jelekben is megnyilvánulhat. Többszörös mellérendelésekkel, jelzőhalmozással bővített beszédlépés keletkezhet, a szomszédsági párok kerülése a vevő reakcióit korlátozhatja, a szemkontaktus elmaradása pedig arra ösztönzi a hallgatót, hogy tovább engedje beszélni a partnerét. A beszédjog megszerzésére való törekvés eszköze a közös mondataalkotás, amelyben a hallgató, kihasználva a hezitációs szünetet, kiegészíti a megkezdett lépést, és magánál tartva a szót folytatja a diskurzust. A beszédjog átvételének gyakori eszköze a (3) példában megfigyelhető erőszakos szóátvétel is:

(3) B: Bejött hozzám, és...

A: *Tényleg*, ma este az Audival mentél vissza?

A szekvenciális rendezettség

A konverzációelemzés másik fontos kutatási szempontja a társalgások szekvenciális rendezettségének vizsgálata, hiszen a beszélgetés alapegységei, lépései egy nagyobb struktúrában, a szekvenciában kapcsolódnak össze. A szekvenciális rendezettség magyar nyelven *sorbarende*zésként, a szekvencialitás pedig *sorozat*ként is megtalálható (Horányi 1978: 143). A beszédsszekvencia két egymást követő és egymással összefüggő megnyilatkozás kapcsolata, amely bizonyos modell alapján követési rendszerességet mutat. A kötetlen társalgások párszekvenciái egy nyitó és egy záró egységből (replika) épülnek fel, amelyek megteremtik a kapcsolat létrehozásának, fenntartásának és lezárásának lehetőségét oly módon, hogy egyúttal állandó választási és láncolási lehetőséget is biztosítanak. A szekvenciapárok kezdeményező (replikastimulus) és reagáló (replikareakció) jellege kiegészül a visszacsatolás folyamatos jelenlétével, amely fatikus szerepét a háttércsatorna segítségével a nyitó részben is kifejezi. A szekvenciaváltás felfogható a reciprocitás sajátos eseteként is, amely speciális nyelvi eszközök, a szomszédsági párok alkalmazásával valósul meg. Schlegloff és Sacks (1973: 312–24) összefoglalta a szomszédsági párok legfontosabb jellemzőit, ezek a következők:

- egymás után következnek;
- különböző beszélőtől származnak;
- sorrendjük meghatározott;

egy adott nyitó rész egy meghatározott záró szekvenciát kíván meg maga után.

A szekvenciális rendezettség általános szabálya, hogy ha az első beszélő létrehozta a nyitó szekvenciát, akkor a következő beszélőnek a záró szekvenciával kell erre reagálnia. Kivételes esetekben, amikor a párok közé más egységek ékelődnek, a záró rész elmaradhat, vagy több különböző záró rész is szóba jöhet, amelyek közül a választás preferenciák alapján történik. A szomszédsági párok leggyakoribb típusai és preferencia-összefüggései a következők (Hutchby–Wooffitt 2006: 38–47):

- üdvözlés-üdvözlés, kérdés-válasz, ajánlat – elfogadás/elutasítás,
- kérés – teljesítés/tiltakozás/visszautasítás,
- parancs – engedelmeskedés/tiltakozás/visszautasítás,
- vád – beismerés/tagadás/védekezés,
- bók – elfogadás/visszautasítás.

A privát beszélgetésekben és a tanórai kommunikációban a legnagyobb szerepe a kérdés-válasz párosnak van (Antalné 2006: 62–66), hiszen ezekben a társalgástípusokban a kapcsolat szempontjából nagyon lényeges, hogy a kérdésre elvárt vagy nem preferált válasz következik (Levinson 1983: 336). A válaszadás fontos szabályszerűsége a relevancia maximája is (Grice 1975/1997), amelynek értelmében a felelet nem ismételhet meg közös tudást, mindig valami új, de a szituációhoz illő információt kell hozzátennie a beszélgetéshez, hiszen így biztosítja az előrehaladást. Az ilyen megnyilatkozások szekvenciálisan függő típusúak, mert elvárják a reagálást, ezzel szemben vannak olyan replikák, amelyek önmagukban is megállnak (pl. állítás), és szekvenciálisan független módon épülnek be a dialógus szövegvilágába (Schegloff–Sacks 1973; a szövegvilág fogalmára vö. Tolcsvai 2001: 121–131). A szomszédsági párok kiegyenlített elrendeződését a sajátos típust képviselő betét- és mellékszekvenciák egy időre megszakíthatják, különálló szerkezetszigetet alkotva ezzel a beszéd folyamatosságában. A mellékszekvencia önálló szerkezetű kiegészítő rész, amelynek célja a megértés biztosítása, a magyarázatok, a félreértések tisztázása, a szókereső folyamatok jelölése. Kapcsolódik a fő témához, de nem konkurál annak aktivitásával, s nem folytatja annak szekvenciáját, hanem elhagyja vagy megszakítja a tematikus folyamatot, hogy valamilyen más aspektusra irányítsa a figyelmet. Ez figyelhető meg az alábbi beszélgetésrészletben is:

(4) A: Jó, akkor négykor találkozunk a [...] szobornál.

B: *Milyen szobor van ott?*

A: *A közigyivatal sarkán, jó?*

B: Ja, szobor. Jó.

A mellékszekvencia lezárása után a beszélgetés, amelyet az csak kiegészített, zavartalanul folyik tovább, lehetséges helye és használata pontosan meg van határozva a beszélőváltás rendszerének szekvenciális szerkezetében, kezdete és vége világosan felismerhető. Ezzel szemben ahogy az (5) példában is megfigyelhető, a betétszekvencia a diskurzus szekvenciális rendezettségét megtörő, a társalgásba tematikusan nem illeszkedő beszédlépés, amely a kommunikációs célok megvalósításában nem tölt be releváns szerepet:

(5) A: Tényleg, kijössz velem pénteken az állomásra?

B: Akkor jönnek haza?

A: Igen, kábé fél hétkor. Jól össze lesznek fagyva...

B: *Kaptam egy SMS-t. Vonattal jönnek haza?*

A: Persze.

E sajátos típust képviselő szekvenciák a spontán társalgások mellett gyakori elemei a tanórai kommunikációnak is (Antalné 2006: 15) és szoros kapcsolatban állnak a hibajavítások társalgásszervező szerepével, amely a konverzációelemzők harmadik fontos vizsgálati szempontja lett.

A hibajavítások diskurzusszervező szerepe

A hibajavítások azért válhattak az elemzések kiemelt szempontjává, mert a spontán szövegek hibalehetőségei nagy különbséget mutatnak a tervezett dialógusokéhoz képest. Ennek a beszélgetés résztvevőitől független oka lehet a környezeti zaj, de forrása általában az emberi tényezőben keresendő. Ide tartoznak a beszélő artikulációs hibái, az anticipációs vagy perszeverációs nyelvbőlslások, a percepció és memóriazavarok, a hallás problémái, de a szabálytalanság eredhet a szomszédsági párok hibás szerkesztéséből, a szórend- és a szótagcserékből és a szöveg szintaxisából is. A hibákat sokféle módon érzékelhetjük. Jelölheti a hezitálás és a túl hosszú szünet, mutathatja a mondat vagy a szó újrakezdése, a partner részéről pedig hibajelzés lehet

a visszakérdezés vagy a szöveg megszakítása, amely az egyes megnyilatkozások átfedéséhez is vezethet. A hibák főbb típusaira láthatunk példát az alábbi beszélgetésrészletekben:

(6) A: *Futok* egy jót. Úgy döntöttem, *futok* ma 8 kilométert, de hát... de hát *futok* 3 kilométer óta... azt még mindig fázik a kezem. Mondom, nem *futok* többet, mert teljesen átfagyok.

(7) A: Azt kellett csinálni, hogy *ilyen*... *izéba* tettünk ilyen kálium-permanganátot, fehéritettük a borszeszégőn, és egy... *ööö mi is volt*... *ööö*... hurkapálcát meggyújtottunk, utána elfújtuk... és a kálium-permanganát elkezdett pattogni, beletettük, és a parázs a *ööö*... a hurkapálcán elkezdett égni.

(8) A: *Reggel jön*... *reggel megy* taxizni, vagy jön haza?

A (6) példában az ismétlés, a (7)-ben a hezitálás és a szünet, a (8)-as szövegben pedig a téves kivitelezés volt a hibajelenség forrása, amelyet csak az utolsó esetben korrigált a megnyilatkozó önjavítással. Ahogy a fenti példákban is jól látható, a hibajavításoknak meghatározott működési szabályai vannak. A (8)-as példában a beszélő azonnal észlelte a hibát, és már ugyanabban a fordulóban megpróbálta korrigálni azt, vagyis önjavítással a további hibaforrásokat elkerülni. Ehhez hasonló példát láthatunk a következő párbeszédben is:

(9) A: És még mást nem? *Valami*... *izé*... *tudod*... *vacsorának valót*?

A (8) és (9) példával ellentétben a hallgató kívülről is jelezheti a hiba kijavításának, az információ pontosításának igényét, vagyis kezdeményezheti a javítást. A befogadó részéről hibajelzés lehet a visszakérdezés vagy a szöveg megszakítása, amely az egyes megnyilatkozások átfedéséhez is vezethet. Ilyen külvajításra láthatunk példát a következő dialógusban is:

(10) A: De várja... ezek egriek, ugye? ...akikkel ott találkoztál..., *ezek az izé*... *régi*... *csoporttá*...

B: *A régi csoportársaim*, persze, ők külön egriek, igen.

A hibák javítása tehát szerves része a szöveg struktúrájának, hiszen általában megváltoztatja a mondat szintaktikai szerkezetét, vagy a fő témához kapcsolódó, de azt nem folytató mellékszekvenciát hoz létre. A szekvencia záró egységének két funkciója a megértés tudatosítása vagy a javítás kezdeményezése. Ez utóbbi során, ahogy a (10) példában is látható, a hallgató kívülről jelezheti a hiba kijavításának, az információ pontosításának az igényét. Ezután alakul ki az a mellékszekvencia, amely a magyarázat, a helyesbítés, a körülírás után befejeződik, és a társalgás általában zavartalanul visszatér az eredeti téma folytatásához.

A spontán párbeszéd nyelvi és szerkezeti jellemzői a kognitív nyelvészet alapján

A kognitív nyelvészeti szövegmagyarázat dialógusfelfogása szerint a párbeszéd olyan értelemszerkezeti és szövegszerkezeti forma, amelynek résztvevői egymás után, egymást felváltva beszélnek, és az általuk létrehozott fordulók a különböző szinteken ható szövegjellemzők alapján szoros összefüggésben állnak. A forduló, vagyis az egy adott beszélő által elmondott szövegrész határait olyan tényezők határozzák meg, mint a beszélő szándéka, a beszédhelyzet, a kontextus és a megelőző (vagy követő) fordulók szerkezete és tartalma. A fordulók egymással összekapcsolódva szomszédsági párokat hoznak létre, és lépésről lépésre haladva kialakítják a teljes párbeszéd értelemszerkezetét. A párbeszéd tehát nem mondatok vagy megnyilatkozások egymásutánja, hanem sajátos struktúrájú, kompozíciójú szövegegység, amelyet nem lehet elemei statikus összességének tekinteni, mert összetevői kölcsönösen hatnak egymásra a közlő és a befogadó értelemadási folyamataiban. Megalkotásában szekvenciális és rekurzív műveletek váltakozásával jön létre az elmebeli reprezentáció nyelvi reprezentációvá alakítása, majd a befogadói oldalról ennek műveleti feldolgozása során a szöveg értelemszerkezetének kialakítása. E bonyolult folyamat nem választható el a situációs és a szociális kogníciótól és az egyén motivációitól sem. A dialógusoknak a szövegvilágot közösen megteremtő felek mellett fontos eleme a beszédhelyzetből és a különböző, nem szövegbeli forrásokból származó háttérismeret

is. Ezek alapján a párbeszédes társalgást a nyelvi tevékenység egyik legjellemzőbb megnyilvánulásaként értelmezhetjük. A párbeszéd fogalma magában foglalja a megnyilatkozások létrehozásának és befogadásának egymást feltételező folyamatát, amelynek eredményeképpen jönnek létre az értelemmel bíró nyelvi közlések, a kommunikációs üzenetek. A dialógusok két alapvető résztvevői szerepe a megnyilatkozó és a befogadó, akik az üzenet létrehozása és értelmezése érdekében nyelvi tevékenységet végeznek. A társalgást így elkülönítjük a szöveg szűkebb értelemben használatos felfogásától (Brown–Yule 1989: 23–5; Verschueren 1999: 50; Tátrai é. n.), amely a szöveget a szövegalkotó és a szöveget befogadó olyan nyelvi tevékenységeként értelmezi, amelyben a résztvevői szerepek nem cserélődnek fel. A prototípuselmélet alapján a prototipikus spontán párbeszéd a beszélt nyelvben, közvetlen interakciós helyzetben, a résztvevői szerepek állandó cserélődésével, spontán módon valósulnak meg, befogadásukra pedig az azonnalóság a jellemző.

Pedagógiai vonatkozások

Az anyanyelvoktatásban az egyes nyelvi jelenségek bemutatására hosszú ideig elsősorban az írott nyelvből származó, előre megtervezett, gyakran szépirodalmi példák szolgáltak, amelyek csak részben adtak reális képet a tényleges nyelvhasználat jellemzőiről. Napjainkban egyértelművé vált az a tény, hogy a beszélt nyelvből származó, párbeszédes szövegek kutatásával foglalkozó újabb irányzatok eredményeinek felhasználása elkerülhetetlen a modern nyelvészeti oktatásban is, „a beszédvizsgálatok, valamint a kognitív pszichológia és a kognitív nyelvészet legújabb kutatási eredményei hozzájárulhatnak a tanárképzés megújításához, a tanári kommunikáció tudatos fejlesztéséhez” (Antalné 2006: 10) is. Egyrészt azért, mert a nyelvi jelenségek tanulmányozásának legmegfelelőbb közege az olyan nyelvi tevékenység, amelynek folyamán az egyes jelenségeket működésük közben és használójukhoz kötve lehet megfigyelni. Másrészt azért, mert a párbeszédes szövegek tanulmányozása fejleszti a kritikai gondolkodás képességét, segíti a szövegen belüli, implicit információk, rejtett jelentéstartalmak feltárását, a burkolt, esetleg manipulatív szándékok felismerését. Harmadszor: a párbeszédes szövegek főbb szövegtani jellemzőinek ismerete azért is hasznos lehet, mert segíti a mindennapi élet különböző szituációiban előforduló szövegtípusok értelmezését és megalkotását, ez pedig a gyakorlati életben való boldoguláshoz szükséges anyanyelvi kompetencia fejlesztésének egyik kiemelt területe.

Az alábbi példák a párbeszédes szövegek felhasználási lehetőségeire mutatnak be olyan javaslatokat, amelyek a fenti szempontoknak megfelelően jól használhatók a pedagógiai gyakorlatban a kompetenciafejlesztés során.

- A párbeszédes szövegek jellemző tulajdonságainak megfigyelése megadott szöveg alapján:
 - *Jó, telefonálj. Legjobb, ha rögtön telefonálsz, hogy tudjam, mi van.*
 - *Jó, majd meglátom.*
 - *De tényleg.*
 - *Persze, igyekszem.*
 - *Jó, de telefonálj mindenképpen.*
 - *Telefonálok.*
 - *Biztos?*
 - *Persze.*
 - *Akkor jó. És gyere rögtön, ha végeztél.*
 - *Megyek rögtön.*
 - *Na, szia.*

(Sziij Ferenc: *Szuromberek királyfi* – részlet)

Az ilyen típusú feladatok azokat az ismereteket hívják elő, amelyek a hétköznapi életünkben zajló kommunikációs folyamatokhoz szükségesek. Céljuk az automatikus ismeretek tudatosítása, a nyelvi tudatosság fejlesztése. Szerepük a konkrét szövegtani ismeretek feltárása, hiszen az idézet alapján nyilvánvalóvá válik a párbeszéd szövegek két fő nyelvi jellemzője, a hiányos és a redundáns szerkesztési mód.

- A szövegből kikövetkeztethető információk feltárása telefonbeszélgetés szövegének kiegészítésével:

Halló! ... Halló! Nemzetközi hívás. Diplomáciai tarifa. Sürgősségi felár. Engem is vezetékszemléről rendeltek be. Kapcsolhatom? ... Halló, Köpölykúti vagyok, Hintavárból. ... Halló, izé, kicsit rossz a vonal. Mondom Köpölykúti. ... Na, mi van ezzel? Mit is mondott? Kivel beszélek? ... Ja, nem, semmit, úgy látszik, téves kapcsolat. Én egy fülkével akartam beszélni, illetve nem azzal, hanem ott valakivel. ... Nem, senkivel, csak egy régi ismerősöm, nem érdekes. ... Visszhallás!

(Sziij Ferenc: *Szuromberek királyfi* – részlet)

Az ilyen típusú feladatok célja a következtető képesség fejlesztése, a párbeszéd szöveg ok-okozati viszonyainak, tér- és időbeli jellemzőinek feltárása, a szövegrészek elkülönítésére irányuló képességek fejlesztése, a különböző nézőpontok, kontextusok szövegbeli megjelenésének felismerése. Megoldásukban a páros munka sikerrel alkalmazható.

- Elbeszélő szöveg átalakítása párbeszéddé a kétféle szövegforma különbségeinek tudatosítása céljából:

Ne beszélj! kiáltotta hitetlenkedve a szirti sas. Repültem arrafelé, ellenőrzés, tudod, mondják, hogy elrabolták. Mondom, az nem lehet. Mondják, hogy de igen. Mondom, talán csak ebédel. Mondják, hogy nem, mert tényleg, mondjam meg neked. Mondom, nem akarom elhinni, ilyen még nem történt, nézzenek körül jobban, biztos elbújt. Mondják, hogy a saját szemükkel látták. Mondom, az még nem jelent semmit ilyen szemekkel. Mondják, hogy ne gúnyolódjak, menjek, mondjam meg neked. Mondom, megyek, de én akkor se hiszem. Itt valami tévedés lesz.

(Sziij Ferenc: *Szuromberek királyfi* – részlet)

Az ilyen feladatok célja a különböző szövegformák elkülönítésére irányuló képesség fejlesztése, a narratív szövegek kiemelése, s ezzel a párbeszéd szövegforma jellemzőinek tudatosítása. A megoldás ajánlott módja a páros munka, amely a szövegalkotás mellett az empátikus készséget is fejleszt.

- Különböző szituációkhoz kapcsolódó párbeszéd szövegek jellemzőinek összegyűjtése megadott szempontok alapján:

Szituációk: ügyintézés, útbaigazítás, orvos-beteg beszélgetés, pletyka, állásinterjú, kihallgatás.

Szempontok: szituációs kontextus: fizikai világ (tér-idő), szociális világ (résztevők és viszonyaik), mentális világ (résztevők szándékai és motivációi), a cselekvés kontextusa (a részttevők szövegei közben végzett cselekvések), tematikus kontextus (a beszélgetés témája), stílus és forma.

Ezek a feladatok a társalgási műfajok szövegtani jellemzőinek tudatosítását és az adott szempontok szerinti összehasonlítás fejlesztését szolgálják. Emellett összefoglaló, rendszerező jellegűek, így alkalmat adnak az induktív gondolkodás képességének fejlesztésére is. A tanulóknak empirikus úton, konkrét példákból kell elvonni az adott műfajra jellemző tulajdonságokat. Megoldásukra a csoportmunka ajánlott.

Irodalom

- Antalné Szabó Ágnes 2006. A tanári beszéd az empirikus kutatások tükrében. A *Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 226. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.
- Boronkai Dóra 2007. A konverzációelemzés szemiotikája. In: Balázs – H. Vargha (szerk.) *Szemiotika és tipológia. Magyar Szemiotikai Tanulmányok* 12–14. Magyar Szemiotikai Társaság. Líceum Kiadó. Budapest–Eger. 272–273.
- Brown, Gilian – Yule, George 1989. *Discourse analysis*. Cambridge University Press. Cambridge – New York – Port Chester – Melbourne – Sydney.
- Crystal, David 1987. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge University Press. Cambridge – New York – Port Chester – Melbourne – Sydney. (= 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Osiris. Budapest. 154–8.)
- Deppermann, Arnuff 1999. *Gespräche analysieren. Eine Einführung in konversationsanalytische Methoden*. Leske–Budrich. Opladen.
- Dausendschön-Gay, Ulrich 1999. *Wortsuchprozesse. Sprachtheorie und germanistische Linguistik* 9: 97–104.
- Grice, Herbert Paul 1975/1997. A társalgás logikája. In: Pléh Csaba – Terestyéni Tamás – Síklaki István (szerk.) *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Osiris Kiadó. Budapest. 213–27.
- Ten Have, Paul 2005. *Doing conversation analysis. A practical guide*. Sage. London.
- Horányi Özséb (szerk.) 1978. *Kommunikáció 1–2. Válogatott tanulmányok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*. Budapest.
- Hutchby, Ian – Wooffitt, Robin 2006. *Conversation analysis. Principles, practices and applications*. Polity Press. Cambridge.
- Iványi Zsuzsanna 2001. A nyelvészeti konverzációelemzés. *Magyar Nyelvőr* 125: 74–93.
- Kallmeyer, Werner 1988. Konversationsanalytische Beschreibung. In: U. Ammon – N. Dittmar – J. Mattheier (Hrsg.) *Soziolinguistik. Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*. Halbband 2. Walter de Gruyter. Berlin–New York.
- Levinson, Stephen C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge University Press. London. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511813313>
- Lewandowski, Theodor 1990. *Linguistisches Wörterbuch*. Quelle–Meyer. Heidelberg–Wiesbaden.
- Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.) 1997. *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Reményi Andrea Ágnes 1999. *Nyelvhasználat és hierarchia: Munkahelyi csoportok megszólítási rendszerének szociolingvisztikai vizsgálata*. Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest.
- Rosengren, Karl Erik 2004. *Kommunikáció*. Typotex. Budapest. 99–108.
- Sacks, Harvey – Schlegloff, Emanuel A. – Jefferson, Gail 1974. A simplest systematics for the organization of turn-taking conversation. *Language*. 696–735. <https://doi.org/10.1353/lan.1974.0010>
- Schegloff, Emanuel A. – Sacks, Harvey 1973. Opening up Closings. *Semiotica* 8: 289–327. <https://doi.org/10.1515/semi.1973.8.4.289>
- Szende Tamás 1995. *A beszéd hangszerelése. Idő, hangmagasság, hangerő és határjelzés a közlésben*. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest.
- Tátrai Szilárd é. n. *Pragmatika*. Kézirat. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Verschueren, Jef 1999. *Understanding Pragmatics*. Arnold. London – New York – Sydney – Auckland.
- Wardhaugh, Ronald 2002. *Szociolingvisztika*. Osiris Kiadó. Budapest. 214–282.

Boronkai, Dóra

Conversation analysis and first-language teaching

After introducing the main trends in the research on spoken discourse, the study considers three aspects concerning the description of dialogues. The first dichotomy is spoken versus written discourse; the second one concerns the question of intention and spontaneity; the third one is contrasting monologic and dialogic discourse. The goal of the study is to describe dialogues from a functional-cognitive perspective – based on the three oppositions and on the results of conversation analysis. Moreover, it also aims to explore how the results can be used for pedagogical purposes.

Kulcsszók: konverzációelemzés, anyanyelvi nevelés, spontán beszéd, párbeszéd, funkcionális-kognitív elemzés

Keywords: conversation analysis, first-language education, spontaneous speech, dialogue, functional-cognitive analysis

Az írás szerzőjéről

Boronkai Dóra

doriboronkai[kukac]gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-6159-1595>